

Hernádi Miklós
Magnum opus Ungvári Tamástól
Csalódások kora. A „zsidókérdés” magyarországi története
Scolar Kiadó, 2010

A magyarországi zsidóság 19-20. századi történetét kiemelkedő *írónak* munkásságán s a rájuk irányzott ütésekben keresztül mutatja be Ungvári Tamás legújabb, nagy igényű könyve. Irodalmi szempontú, nagy igényű monográfia még nem született a magyar zsidóság újabb történetéről. Még előzménye, az *Ahasvérus és Shylock* is Ungvári tollából szökött elő jó tíz éve: az exponálta, de nem vitte mindenütt végig a jelen könyv főbb mondanivalóit. Most a teljesebb, ráérősebb kifejtés is hozzájárul az olvasói kielégüléshez; az ember úgy érzi, ebbe a könyvbe minden bekerült, ami bele való, miközben csak nagyon kevés került bele abból, ami nem, de az is magyarázó erejűnek mondható a főtéma szempontjából.

Felvethető természetesen, hogy mennyire reprezentálhat egy népcsoportot az, ami róla irodalmi művekből tűnik elő. Valóban az igazi zsidó bádogosmestert és környezetét ismerjük meg, vagy száz évvel a halála után, ha belefeledkezünk Kóbor Tamás korszakalkotó regényébe? Vagyis átváltható-e a bármikori zsidó irodalom története a bármikori zsidó társadalom történetére? Ez a kérdés messzire vezet, hiszen abba a másik, igencsak nagy kérdésbe torkollik, hogy van-e, létezik-e az, amit valaki leír. Pontosabban: olyanként létezik-e, mint az az élet, amelyet megjelenít? Esetleg azonos is lehet vele?

A társadalomtörténész egészen más, bár hasonlóan írott forrásokból merít: iratokból, rendeletekből, kimutatásokból, statisztikákból, levelekből, forgalmi adatokból. Miért vállalja Ungvári azt az áttételt, azt az akadályt, amelyet az irodalmi ábrázolás metaforikussága állít a közvetlen élethez, vagyis a történelemhez való eljutás elé? Ezzel is célja volt, jelesül, hogy fejte hajtsa a kiemelkedő magyar-zsidó írók teljesítménye előtt. Ez már a hidegfejű társadalomtörténeten túlmutató, feltétlenül elfoglalt célkitűzés. Nem azt mutatja be, ami

volt, hanem azt, hogy – akármit állítottak is róla mások – az, ami volt, az még nagyszerű is volt. Szüntelenül eulogizál tehát Ungvári Tamás, de komoly mentségére szól, hogy nem általánosan elismert, hanem jobbára csúnyán befeketített személyeket magasztal, miközben nem fukarkodik a rájuk szórt szitkok aprólékos ismertetésével.

Az egész monográfia alapvető problémája nem múlhatott a szerzőn. Arra gondolok, hogy a magyarországi zsidó irodalom voltaképpen mindentől a múlt birodalmába tartozik. Bemutatása jobban emlékeztet egy halott test felboncolására, mint élő, lélegző szervezet kitapogatására. (Márpedig mit ér az irodalom, ha nem él és nem lélegzik?) Ahogy a judaista történész, a zsidó irodalom kutatója is elbizonytalanodik, amikor eljut 1945-höz. Nem feltétlenül azért, mert a magyarországi zsidóság (irodalmával együtt) óriási vereséget szenvedett a holokauszttal, és ami a zsidóságból s irodalmából továbbélhetett, az elvileg csak jelentéktelen utóöngének, maradványnak tűnhetett fel. Hanem azért, mert 1945-től *személyileg* minimum udvariattalannak kezdtük érezni, hogy valakit megkérdezése és hozzájárulása nélkül zsidónak tartunk. Maguk a holokausztot túlélő zsidó írók is (gondoljunk Déryre, Örkényre, Karinthy Ferencre, Vas Istvánra, Devecserire, Somlyó Györgyre vagy Zelkre) 1945-től – jobb a békekesség alapon – jegelni kezdték származásuk „titkát”, személyes-családi hátterüket. Ki-ki más okokból, persze, de ugyanabba az egyenlepelbe burkolózva.

Pedig a hatvanas évektől kezdve – Ungvári az 56 után börtönre ítélt zsidó írókkal csípi el a fonalat – egész rajra való új zsidó író jelentkezett Konrád Györgytől Moldova Györgyig, Láng Györgytől Mezei Andrásig, Kertész Imrétől Ember Máriáig, Kardos G. Györgytől Eörsi Istvánig, Kertész Ákostól Orbán Ottóig, Gera Györgytől

Nádas Péterig s tovább, a fiatalabb Spiró Györgyig, Kornis Mihályig, Dalos Györgyig, Kőbányai Jánosig vagy Vámos Miklósig, és a listát hosszan folytathatnám. A Lukács-iskola, a magyar film, a szociológia, a szociográfia, a történetírás, a közgazdaság vagy a pszichológia hatvanas évekbeli felvirágzása is zsidó tanulmányírók egész raját dobta a „csillapított”, de azért eltéveszthetetlen magyarországi reformmozgalmak élvonalába. (Ahogy a prágai tavaszt és a lengyelországi Szolidaritás-mozgalmat is jelentős zsidó részvétel jellemezte.) Aczél György húzd meg–ereszd meg kultúrpolitikájának védőszárnyai alatt valóságos reformkora jött el az irodalmi, művészeti és társadalomkritikai gondolkodásnak, méghozzá nem csekély részben zsidó értelmiségiek részvételével.

E reformkor nemezisének egy olyan árulás bizonyult (a hatalomközelbe kerülő Csurka és Csoóri hirtelen és agresszív elfordulására gondolok a zsidó reformertársaktól), mint amilyen a *Nyugat* testvéri magyar-zsidó együttműködését zilálta semmivé vagy fél évszázaddal korábban. A hatvanas-hetvenes években elindult reformer írókat, filozófusokat, filmeseket, történészeket, szociológusokat, pszichológusokat azonban, már akiket illet, szimplán zsidóknak nevezni mégis őrizkedném. Hátravan még a magyar-zsidó fogalomnak a 20. század utolsó harmadára is érvényes meghatározása. Mindenesetre Ungvári Tamás már a 45 után működő zsidó származású írókat is – asztrofizikai hasonlattal élve – csak afféle anyagtalán protuberanciáknak tekinti az izzó csillag, a 45 előtti zsidó irodalom alaptömegéhez képest, pedig más alkalommal ta-

lán ő maga is belekóstolhatna a magyar-zsidó irodalom- és társadalomtörténet e legújabb, a hatvanas-hetvenes években elindult, igaz, nagyrészt kódolt, de annál több értéket és felfedezni valót kínáló fejezetébe.

Nyilvánvalóan nem fogadhatjuk el Vajda Mihály 2001-ben kelt diktumát, hogy amúgy pőrén, minden megkülönböztetés nélkül „a modern korban már nem létezik” zsidóság, hiszen a megjelölés csakis egy tradicionális, vallás által meghatározott, jiddis nyelvű, gettóba zárt *életformára* vonatkoztatható. Még akkor sem fogadható el Vajda Mihály diktuma, ha Ignotus már a 20. század elején is hasonlóan érvelt, amikor arra hivatkozott, hogy a zsidóság fogalma értelmetlenné vált, amióta „a vallás megszűnt elsődrendű kategória lenni”. Ignotus – Ungvári könyvének talán legcentrálisabb figurája – a maga szabadkőműves, liberális és a pszichoanalízishez is vonzó, vagyis merőben univerzalista alkata nem engedélyezett letérést az *általános* emberi jegyek és értékek mindenhatóságát hirdető útról. A századelő polgári radikálisai és szocialistái – maguk is zömmel zsidó származású entellektüelek – a zsidó mivoltot csak afféle zavaró repülésnek érezték a társadalomfejlődés, a progresszió nagyívű célkitűzéseinek közepette. A zsidó „sors” legfőljebb mint sokkalta szélesebb szociális problémák *alesete* jutott el a szemhatárukig, és önmagában semmiképpen nem ajzotta fel a figyelmüket.

Ha ezt Ungvári Tamás elfogadta volna, képtelenné vált volna a finomabb, csakis precíziós műszerekkel felderíthető rezdülések föltárására, márpedig az irodalom épp ezeknek a rezdüléseknek a birodalma. De már csak azért sem fogadhatta el Ungvári a zsidó fogalom nem-létezését, mert a legkiválóbb magyar-zsidó írók ádáz vagy epés, alpári vagy raffinált *kritikusai* – ők az Ungvári-monográfia voltaképpen főszereplői – a kelletténél sokkal-sokkal jobban hangsúlyozták a zsidó irodalom s a zsidó írók jóvátehetetlen *külnállását* a magyar irodalomtól, illetve annak, nem bánom, olykor sváb, román vagy tót, de biztosan nem zsidó íróitól. (Bohózatba illik, ahogy a *Kisebbségben*-t papírra vető Németh László szemében a náci barát Erdélyi József a maga „mélymagyar” mivoltát éppen „román mélyeiből” csalta volna elő.) Ez a kiközösítő indulat a húszas évek elejéig még nélkülözte a fajvédelem büzös terminológiáját, azután már másból sem állott.

Akkor hát ismét csak oda jutnánk, hogy az antiszemita rajzolja meg a zsidó körvonalait, ahogy Sartre is állította?

Az biztosnak látszik, hogy a magyarországi zsidó irodalom alapvető jellegzetessége az antiszemita vádak elleni *védekezés* hangneme, az apologetikusság. Lehetséges-e, hogy épp a támadottság érzete nyomott volna tollat sok zsidó író kezébe?

S az asszimiláció egy-egy stációján túljutva, azért fordult volna szembe sok zsidó író a saját „fajtájával”, illetve „fajtájának” erkölcsileg kárhóztatható útgazdagjaival (amint ez Kóbornál, Molnárnál már korán megfigyelhető), mert jó asszimilánsként átvette volna nem-zsidó környezetének antiszemizmusát is, vagy legalább annak egy részét?

Ez Hannah Arendt Ungváritól is többször idézett mélyrelátó megfigyelése, az ti., hogy az asszimiláns csak akkor lehet hű önmagához, ha – a mi esetünkben – nemcsak magyarrá, de antiszemita magyarrá is válik.

Ungvári Tamás tájékozottsága a magyar-zsidó irodalomban – vissza egészen az 1840-es évek röpirataiig – bámulatra méltó. Biztosan nem független egy korábbi művének, az 1939-es Molotov-Ribbentrop paktumnak az európai emigráns zsidóságra, s benne a magyar zsidó emigránsokra tett destruktív hatását bemutató könyve kutatómunkájától (*Bűnbeesés után*. Ulpius-ház, Bp. 2008), hogy jelen munkájába is bevonta számos ott tárgyalt nagyszerű szerző, pl. Horkheimer és Adorno, Koestler Artúr, vagy Hannah Arendt nemzetközi zsidóság-relevanciájú gondolatmeneit. Ezzel feltétlenül gazdagította a témakör magyar feldolgozását.

Ha valamelyest szociologikusabb szemmel alkotta volna meg alapvetően irodalomtörténeti opuszát, biztosan bővebb teret szentelt volna a zsidó íróhősök hallatlan *motivációjának*. Egyetlen 1920-ból való, de még a Monarchia sajtóviszonyaira emlékező Cholnoky László-passzus foglalkozik csak ezzel, amelyet érdemes itt is idézni: „Amíg mi keresztények azelőtt ravaszul egymásra akartuk tolni a riportot meg a politikát és mindnyájan csak a kényelmes irodalomra vagy az elegáns színházi kritikára aspiráltunk és egy világért ki nem mozdultunk volna megszokott köreinkből, addig a fiatal zsidógyerekek lázasan szaladgáltak a városban fel-alá, ott voltak mindenütt, tudtak mindent, a politikai rovat vezetője szinte egész életét a parlamentben és a pártkörökben töltötte...” (315) A bizonyítási, megfelelési vágy, a feladatok túlteljesítése, a vakbuzgó, megfeszített munka bizonyára még az újságírástól messze került zsidó írók vagy költők munkásságát is átfestette.

Ungvári portrék sorozatából állította össze könyvét, de igazi célja egy arcképcsarnok felállí-

tása lehetett. Otthonosabban mozog a sokszereplős drámában, mint monodramák sorozatában. Ezzel is hű a korszak irodalmának természetéhez, hiszen azt nem egyes művek éltették, hanem irányzatok és ellenirányzatok összecsapásai. Miközben teljes elégtételt nyújt a legkiválóbb zsidó íróknak és színpadi szerzőknek, és több mint teljes elégtételt még a legócskább antiszemita teoretikusoknak is, kissé szűkmarkúan bánik az olyan nagyszerű, főleg költőként nagy hatású figurával, mint amilyen Füst Milán volt (egyébként regény- és drámaírónak sem volt utolsó), jóllehet a könyv fő témájához igen értékes szempontokat adhatott volna, ha más nem, két hatalmas kötetben megjelent *Teljes napló*-jának tanulmányozása és hasznosítása (Fekete Sas Kiadó, Bp. 1999).

A könyv szerkezete kissé körkörös, hiszen kronológiailag többször is újra indul (szóvá tette ezt Csáki Márton is a könyvről az *ÉS*-be írt érzékeny kritikájában), de én ezt a sajátságát is jóindulattal kezelem. Maga Ungvári is reflektál művének körköröségére: „A vezérmotívumok fel-felmerülése: dallamváltozatok más fekvésben: a szerző küzdelmét visszhangozzák egy-egy alapszöveg megértésére, kibontására.” (544) Nagy témát csak többszöri nekifutással lehet, ha nem is lebírni, de legalább megközelíteni. Husserl is ugyanazzal a „vegyünk egy, az ablakból látható fát” kezdetű, fohász-szerű mondattal vágott bele csaknem minden egyes fenomenológiai művébe, amely rendre az észlelés egyszerűségében is felfoghatatlan bonyolultságához vezette el.

Azt hiszem, méltán vette elő oly sokszor Ignostus Ungvári Tamás. Mert a mai napig sem sikerült olyan egyszerűen és végérvényesen megfogalmaznia senkinek rajta kívül, hogy mit is akart elérni a magyar-zsidó író, amikor tollat fogott a kezébe. Nem, dehogyan is akarta a maga képére formálni a magyar irodalmat, amikor annak kapuján belépett. Azt azonban biztosan akarta, hogy a saját jogán, álarc viselése nélkül is *beleszámítódjék* abba, amiként minden, más származású író társa. Íme, a releváns passzus: „A művészet a fajiság birodalma lévén: a zsidó fajiság semmivel sem alábbvaló benne akár a román, akár a francia, akár a magyar fajiságnál.” (291) A zsidó író részvétele a magyar irodalomban a világ legtermészetesebb dolga kellene, kellett volna, hogy legyen. Hogy mégis „szabadságharcnak” tűnt fel, mint Ungvári Tamás írja, s hogy még bizonyítási-megfelelési kényszer is járult hozzá, arról a közeg mesterségesen felfokozott ellenállása tehetett, más semmi.